

l'Ebre, al NO. del Priorat, en una illa entremig de Reus, Mequinensa i Lleida, a les Garrigues, si bé allà avui es diu *sardatxo*, evidentment forma de compromís entre *sarvatxo* i el més divulgat *faratxo*: *sardáxo* a Llardecans, Maials, Sarroca, Castellldans, Granyena i Juncosa, si bé, fora del primer, feien constar que «no està ben dit»; i en algun d'aquests pobles només ho atribueixen als del costat, 1935-36. En canvi, a Seròs i a Lleida ja no ho coneixen.

Però la zona més àmplia del mot en *s-*, i aquella on es presenta amb més gran arrelament, és al voltant d'Albaida-Gandia, i des d'allà fins a Valldigna i fins a la Marina. Ja me l'assenyalava com a propi de la seva comarca albaidina Giner i March el 1934-5; i el recollien com a nom de la *Lacerta Ocellata L.* en els *Anales del C. C. Val.* (II, 1929, p. 71). Vaig sentir-ho personalment, cap a l'Oest fins a Agres i Aielo de Malferrit, pel Sud ja ho hem vist a la Vall de Seta i vaig anotar-ho a Alcalà de la Jovada, Vall de Gallinera, i arribant a la mar per Tàrbena; pel Nord fins a Rafelguaraf i Benigànim; tirant a llevant, a Carrícola i tots els pobles del Benicadell, i seguint enllà a Castelló de les Gerres fins a la Font d'En Carròs; i cap al NE. tota la Valldigna: Xaraco, Benifairó i Tavernes (1962-63).¹⁴

Ara bé, crida l'atenció la coincidència d'aquesta àrea amb la de la llarga ocupació bizantina en temps dels visigots, de la qual és probable que datí el nom mateix de Gandia (*Candia* en el Repartiment de València, segurament de *Kavdia* 'Creta'). Zona que, per altra part, coincideix amb la de *Hemeroscopeion* (al costat de Dénia o Xàbia) i les seves veïnes factories gregues de l'Antiguitat. Ni tan sols la vinguda dels musulmans no va tallar aquesta acció de l'Imperi grec: com sigui que ens consta que en el S. VIII-IX Mallorca, cristiana encara, va rebre algun socors bizantí; i tot fa creure que el regne de Todomir, en el S. VIII, que reproduïx l'àrea de la dominació bizantina, degué continuar en molt la seva tradició hellènica.

Puix que *-axi(ov)* és la forma més vivaç de sufix diminutiu en grec modern i medieval, i els seus casos més vells ja comencen en el de l'Antiguitat, sembla ben creïble que hi hagi una relació entre *sarvatxo* i el seu sinònim grec *σαύρος, σαύρα*; car per més que no tinguem a mà documentació de *σαυράκιον*, ja no cal cercar-ne, tractant-se d'un sufix d'ús absolutament general.

Se sap que el diftong gr. *av* (igual que *ev*) va passar aviat a sonar *av*: és un fenomen molt antic, que dialectalment ja s'havia iniciat en els Ss. III i potser IV a. C. (almenys a Beòcia i Pamfília), i que aviat es va estendre fins a generalitzar-se,¹⁵ potser ja durant l'imperi romà. Els nostres valencians de l'època visigoda oïen doncs, certament, *savrákeio* almenys, o *savráki*, com avui, a llurs dominadors bizantins. Com explico a *EntreDL* (I, 48), el cat. *Alacant* no ve de la forma llatinitzada *Lucentum*, sinó que els moros sentiren l'indígena LEUKANTO- (*Λεύκαντον*) pronunciat *Lefkanto* (amb aquest *eu > ev*) pels ocupants bizantins, i en feren *Al-láqánt*, d'on *Alacant*.

Recordem ara la grandíssima difusió dels mites, lle-

gendes i folklore, referents al llangardaix, i al dragó o drac entre els grecs. ¿Ens caldrà recordar els seus famosos matadors hellènics, des del paganisme (*Ἀπόλλων σαυράκτιον*, Alcides etc.) fins a *Γεώργιος*, el sant cristià? Si *σαύρος* tendia a especialitzar-se en el sauri gegant occit pel sant o per Heracles, el petit llangardaix vulgar havia de ser des de llavors un *σαυράκιον* diminutiu.

El focus de la devoció de St. Jordi, a Occident, és la costa de llengua catalana. Sant Jordi, patró de Catalunya, no va ser menys popular a la València medieval: bellíssims retaules com el de Martorell ens ho proven pertot arreu, i no sembla improbable que entre això i l'ocupació o l'antic comerç grec hi hagi algun lligam. Sigui com vulgui, difícilment pot ser casual la perfecta coincidència de l'àrea principal de *sarvatxo* amb la del domini bizantí. El nexa *vr*, estrany al llatí i exòtic per a les orelles romàniques, va sofrir una transposició en *rv*,¹⁶ i el tractament de *-ακιο* com *-atxo* és normal en tot el mossàrab.

En un mot, em sembla ara clar que la terminació de *faratxo*, en lloc del final *-on* que esperàriem de l'ètimon *hardún* de Schuchardt, més que a un espontani «canvi de sufix» com el que mirava de justificar en el meu article de 1936, sigui degut a un veritable encreuament entre *hardún* i el preislàmic *sarvatxo*, propi de la terra valenciana. És clar que totes dues formes degueren aconseguir una propagació cap al Nord; i potser no li fou estranya la ressonància popular hispànica de les llegendes hellèniques i hagiogràfiques.¹⁷

En propagar-se cap al Nord, d'acord amb variants fonètiques ben documentades per la toponímia, es va estendre a les àrees locals on *c* i fins *-c-* no donava *ç* sinó *ç* (*Cabrafeixet* CAPRIFICETUM, una mica al Nord de Tortosa, *Carraixet* CARICETUM, 'canyet' en valencià, i nom de sengles barrancs a Morella, Olocau i Manuel, cf. *E. T. C.* II, 154; *LleuresC.*, 204n.): allà devia correspondre aquest *faratxo*s que hem vist en el *Llibre del Roser* (almenys la i d'aquesta grafia fa improbable que sigui notació inexacta d'una *ç*), per què no també les grafies *faratxo* i *faratxina* de les receptes de Micer Joan. I el singular d'aquell *faratxo* pogué ser certament **faratxo*, o potser més aviat *faratx* en forma catalanitzada (variant registrada en diferents diccionaris). Jer. Taix, que publicà el llibre en 1.ª ed. el 1556, era fill de Lleida, i sots-prior a Barcelona: es tracta, doncs, d'una forma que s'havia propagat molt cap al Nord.

Fins ara s'ha dit que el català central *lla(n)gardaix* tenia un sufix rar, d'origen obscur. Aquest «sufix», que havia quedat fins ara sense explicació, ara veiem clar que també parteix de la propagació del mossàrab *faratxo(o)/sarvatxo* cap al Principat.

Ara podem prescindir de certes explicacions rebuscades en què s'havia pensat per a certs detalls d'aquelles qüestions. La *s-* de *sardatxo/sarvatxo* suggeria jo que fos el resultat d'una transcripció romànica del so de *h*, que essent tan exòtic més que imitació aproximada hauríem de dir feta a la babalà. Però els exs. de *h > s* que procuràvem trobar en el BDC, són ben